

**НЕОБХІДНІСТЬ ТА ПЕРЕВАГИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ КЛАСТЕРІВ
У СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЦІ****В. В. Готра**, к.е.н., доцент ДВНЗ «УжНУ»

В статті обґрунтовано потребу у формуванні інноваційних кластерів у сфері АПК на основі класифікації чинників аграрної екологічної системи. Базуючись на узагальненні результатів сучасних теоретико-аналітичних та емпіричних досліджень, виділено основні переваги функціонування інноваційних кластерів у сфері АПК з виокремленням економічно-інноваційних та організаційно-інституційних груп чинників.

Ключові слова: АПК, кластер, інновації, ефективність.

Постановка проблеми. Сучасна світова практика засвідчує, що досягнення конкурентоспроможності та забезпечення сталого економічного зростання є можливим за умови активного впровадження інноваційних технологій. Одним з найбільш ефективних засобів активізації та удосконалення інноваційного середовища є створення кластерів.

Значна кількість теоретичних та емпіричних досліджень присвячена кластерам узагалі, тоді як кластерам у сфері АПК приділено відносно небагато уваги. Причиною цього може бути той факт, що зазвичай кластери асоціюються з інноваціями та конкурентоспроможністю у секторах, які фокусуються на інноваціях як ключовому параметрі, зокрема, сектор ІТ, електроніка, автомобілебудування, біотехнології, нафто- та газова промисловість тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням формування та удосконалення діяльності інноваційних кластерів, зокрема у сфері АПК, присвячено роботи вітчизняних учених – М. Кропивка [1], І. Кукси [2], В. Мікловди [3], О. Орлик [4], П. Саблука [5], Н. Шевченко [6], а також зарубіжних дослідників Ş Akkoynlu [7], P. Anandajayasekeram [8], Н. Irshadd [11], A. Looijen [12], J. Pender [13], M. Porter [14], A. Rodríguez-Pose [15], F. Theus [17], D. Zeng [19] тощо.

Проте проблематиці визначення переваг формування інноваційних кластерів у сфері АПК приділено недостатньо уваги.

Постановка завдання. Сектор АПК у ХХІ ст. розглядається як новий бізнес, який характеризується процесами глобалізації, стандартизації, інноваціями, виробництвом з високою доданою вартістю, значним зростанням попиту (на продукти харчування та продукцію біопаливної промисловості) тощо. Стикаючись із незмінною продуктивністю та ринковим тиском, сектор АПК на чинному етапі розвитку, зокрема, в економіках, що розвиваються, та транзитивних економіках, потребує удосконалення конкурентоспроможності й інновацій.

Ініціативи зі створення інноваційних кластерів у секторі АПК починають розглядатись як ключовий підхід до розвитку галузі в багатьох країнах світу.

Все вищевикладене обумовлює актуаль-

ність мети даного дослідження, яка полягає в обґрунтуванні необхідності формування інноваційних кластерів у сфері АПК з окресленням їх основних переваг. Очевидно, що об'єкт дослідження являє власне інноваційні кластери в агропромисловій галузі.

Виклад основного матеріалу. Інноваційний кластер у сфері АПК являє собою концентрацію виробників, агропромислового бізнесу й інститутів, зайнятих у певному аграрному чи агропромисловому підсекторах, які взаємодіють між собою та формують ланцюжки створення вартості при виконанні спільних завдань і реалізації спільних можливостей.

Чинні дослідження свідчать, що інноваційні кластери, зокрема в секторі АПК, більшою мірою характерні для суб'єктів малого та середнього бізнесу й організовані в більш неформальний спосіб, мають слабші зв'язки між учасниками, стигаються з більшими труднощами у процесі досягнення критичної маси компанії і спеціалізуються у виробництві агропродукції з низькою доданою вартістю. Відповідно, розвиток інноваційних кластерів у секторі АПК у транзитивних економіках, й економіках, що розвиваються, є ускладненим і потребує більшої підтримки як із боку держави, так і з боку донорів – міжнародних фінансово-економічних організацій.

На думку експертів, інноваційні сектори у сфері АПК розвиваються при виробництві експортоорієнтованої агропродукції з високою доданою вартістю, тоді як кластери, спрямовані на виробництво продукції, орієнтованої на внутрішній ринок, не мають ефективного майбутнього. Також, колективна дія усіх суб'єктів інноваційного кластеру (приватного сектору, зокрема фермерських господарств, промисловості та міжгалузевих асоціацій, а також сфери НДДКР й держави) є ключовим моментом його ефективного розвитку [9, с.12-14].

Формування кластерів у сфері АПК обумовлене необхідністю усунення недосконалостей інноваційної системи шляхом забезпечення для неї більшої ефективності та запобігання провалів координації. Інноваційні кластери в секторі АПК є дієвим засобом ідентифікації політики й інституційних перепон при досягненні конкурентоспроможності та зростанні інновацій.

Шляхом діалогу на рівні кластеру може встановлюватись партнерство між учасниками кластеру та різними суспільними організаціями (такими, що працюють на індустріальний розвиток, розвиток інфраструктури, НДДКР, інновації та навчання) з метою формулювання та реалізації агропромислових реформ.

Досвід успішної кластерної політики у сфері АПК доводить, що найважливіші фактори успіху кластерної програми пов'язані з урахуванням, перш за все, складових аграрної екологічної системи (соціальної та екологічної підсистем), а також додаткових чинників – попиту ринка сільськогосподарських товарів, забезпечення позитивних сумісних зусиль і створення інститутів, спроможних протистояти дисбалансам влади. Все зазначене має бути доповнене рушійними факторами освіти та пріоритетних технологічних знань.

Таким чином, необхідність формування інноваційних кластерів в АПК на чинному етапі обумовлена низкою факторів (рис. 1).

Слід зазначити, що кластерний підхід до інновацій у АПК забезпечує більше переваг порівняно з традиційним секторним підходом, зокрема при аналізі та розвитку конкурентоспроможності, інновацій та інноваційних мереж.

Обмеженість ресурсів, що передовсім характерна для країн, що розвиваються, та країн з транзитивною економікою, вимагає дотримання таких принципів конкурентоспроможності у секторі АПК як вибірковість та ефективність.

Фокусування на кластерному підході, який віддзеркалює ці принципи, допомагає агропромислому зростанню та пришвидшує регіональні

інновації у сфері АПК. Уряд може стимулювати кластерні ініціативи з одночасним реформуванням агропромислової політики, оскільки ці два підходи спроможні створювати позитивні екстерналії.

Підхід ланцюжка створення вартості (value chain approach) може бути надто обмеженим, у випадку, якщо інноваційна екосистема є недостатньо розвинутою (що характерно для транзитивних економік, й економік, що розвиваються). З іншого боку, національні інноваційні системи можуть бути надто всеохоплюючими, а їхній підхід «згоридонизу» (top-down approach), на відміну від висхідного підходу (bottom-up approach), можливий при кластерному підході, збільшує ризик помилок у широкому масштабі. Втім у сфері АПК підхід ланцюжків вартості та кластерний підхід можуть успішно доповнювати один одне [17, с.396].

У випадку, якщо за мету ставиться досягнення конкурентоспроможності продукції АПК за рахунок інновацій, у країнах, що розвиваються, кластерний підхід доцільно поєднувати з підходом ланцюжків вартості, бо для таких країн характерним є:

низька організація (структурованість) складових ланцюжків вартості (транспортування, дистрибуція, сприятливе середовище), що потребує втручання різних контрагентів, не спроможних вирішити подібні проблеми самостійно;

слабкий рівень довіри серед контрагентів, що обумовлює необхідність особливих зусиль метою накопичення соціального капіталу;

розповсюдження перешкод серед значної кількості контрагентів і різних сегментів ланцюжків вартості [18, с.3].

Рис.1 Фактори, що обумовлюють необхідність створення інноваційних кластерів у АПК

Найбільш динамічні кластери можуть виникати без безпосереднього втручання зовнішніх контрагентів. Водночас, розвиток агропромислових кластерів у транзитивних економіках й економіках, що розвиваються, можна пришвидшити шляхом втручання центрального та/або місцевих урядів, а також підтримки міжнародних фінансово-економічних організацій.

Розвиток інноваційних кластерів у секторі АПК засвідчує важливість комплексної політики, програм і фінансових механізмів, спроможних пришвидшити нові зв'язки та створити можливості для сталого зростання. До того ж розвиток кластерів є довготривалим інвестиційним проектом, а зовнішня підтримка зазвичай надається на більш пізніх етапах розвитку агропромислових інноваційних кластерів, коли останні вже підтвердили власний потенціал [17, с. 397].

Переваги безпосередньо кластерної інноваційної моделі полягають у такому.

По-перше, традиційні підходи економічного розвитку, такі як секторний чи галузевий, за своєю сутністю є ізольованими. Кластерний підхід, навпаки, є інтегративним, він забезпечує узгодженість різних видів діяльності та проектів. Кластери спричиняють наявність взаємозалежностей і можуть містити інші підходи до економічного розвитку.

По-друге, кластери спричиняють розвиток інновацій, а інновації, у свою чергу, забезпечують розвиток продуктивності. Наразі необхідні навички для розвитку унікальних товарів і послуг має

невелика частка компаній, а отже, кластери, швидше за окремі компанії чи галузі, можуть стати джерелом доходів, нових робочих місць й експортного потенціалу.

По-третє, кластери забезпечують вигоду всім учасникам. Окрема компанія у кластері має можливість користуватись фізичною та соціальною інфраструктурою (hard and soft infrastructure), енергією, транспортними мережами, НДККР, стандартами охорони праці та техніки безпеки. Також кластери забезпечують доступ всіх учасників до інтелектуальних ресурсів, експертизи та місцевих постачальників. У свою чергу, це робить галузь більш інноваційною з точки зору адаптації технологій, та надає можливість виробляти та експортувати унікальні товари та послуги [19, с. 29-35].

Також існує певна кількість досліджень, які емпірично доводять переваги інноваційних кластерів у сфері АПК. Так, дослідження USDA Economic Research Service дійшло висновку, що середній рівень доходів в аграрних країнах, в яких функціонують кластери, виявився вищим за рівень доходів у тих аграрних країнах, де кластери в секторі АПК були відсутні. Досвід аграрних кластерів у США та Бразилії доводить, що вони сприяють економічному зростанню регіонів і зростанню заробітної платні сільськогосподарських робітників [10; 13; 17, с.716-717].

Узагальнення зарубіжного теоретичного та емпіричного досвіду дозволило визначити переваги інноваційних кластерів у сфері АПК (рис. 2).

Рис. 2 Переваги інноваційних кластерів у секторі АПК

Розглянемо зазначені переваги більш детально.

Зростання продуктивності за рахунок доступу до спеціалізованих вхідних ресурсів (для АПК це земельні ресурси, водні ресурси, транспортні мережі тощо), доступу до інформації тощо).

Пришвидження інновацій за рахунок спільних досліджень і конкурентної боротьби. Учасники кластера мають спрощений доступ до інформації щодо технологічних змін і технологічних можливостей. Це є потужним сприянням здійсненню інновацій у рамках кластеру. До того ж, можливості для створення інновацій компаніями АПК у рамках кластеру є більшими, порівняно з компаніями поза кластером, оскільки перші мають можливість використовувати вхідні ресурси компаній, розташованих поруч. Аналогічної думки дотримується і М. Портер, підкреслюючи гірші інноваційні стартові умови у плані розробки та впровадження інновацій для ізольованих фірм (компаній поза інноваційним кластером) [14]. Можна ще зазначити, що конкуренція стимулює інновації і навпаки; коли та чи інша компанія впроваджує інновації, компанії-конкуренти не можуть залишатись осторонь.

Також, розвиваючи вертикальні та горизонтальні зв'язки між локальними агропромисловими підприємствами й підтримуючи взаємозв'язки між ними та спрощуючи відносини з іншими установами (місцевою владою, науково-дослідними інститутами й університетами), кластерна політика розвиває проникнення інновацій і використання важливих місцевих екстерналій [16, с. 715].

Створення нових компаній. У кластерах новий бізнес виникає як наслідок конкуренції, попиту на послуги та залучення нових інвесторів; у свою чергу, така динаміка пришвидшує інновації. Кластер і його екстерналії, пов'язані з місцем розташування, а також синергетичний ефект, надають значну кількість переваг. Можна виділити основні причини, чому новоствореним агропромисловим компаніям доцільно обирати кластер замість ізольованого функціонування.

По-перше, кластери надають стимули для входження за рахунок кращої інформації стосовно можливостей у рамках кластеру та/або галузі АПК. Наявність кластеру як такого означає сигнали для можливостей. Індивіди в межах компанії або галузі отримують інформацію стосовно проблем із виробництвом продукції, процесами, послугами чи постачальниками. І у подальшому, такі індивіди, можливо, створюватимуть нові компанії, покликані вирішити подібні проблеми.

По-друге, бар'єри для входу є нижчими, ніж деінде. Потрібні активи, навички, вхідні ресурси та персонал часто вже наявні в межах кластеру. Таким чином, це скорочує ризики входу із таких причин: низькі бар'єри входу, численний потенційний місцевий ринок збуту, встановлені

взаємовідносини та наявність інших місцевих компаній, спроможних скоротити витрати виробництва.

Кращий і більш ефективний доступ ресурсів та інфраструктури, зокрема спеціалізованих людських ресурсів, вхідних ресурсів, зокрема капіталу, а також до постачальників, технології, фінансових установ та вищих начальних закладів. На думку М. Портера, наявність кластерів підвищує не лише попит на певні вхідні ресурси, а і пропозицію. Конкуренція пропозиції, у свою чергу, підвищує якість вхідних ресурсів [14].

Скорочення витрат. Суттєве скорочення транзакційних витрат за рахунок близькості у кластері. Це більш характерно для сектору АПК у країнах, що розвиваються, особливо для суб'єктів малого та середнього бізнесу. Зокрема, має місце економія на масштабах (спільний маркетинг (joint marketing) та оптові закупки (bulk purchasing)), а також економія на витратах, пов'язаних з пошуком кваліфікованих робітників [16, с. 717].

Доступ до інформації та послуг. Будучи учасником кластеру, суб'єкт АПК отримує привілейований доступ до ринків, технічної інформації, інформації щодо конкурентів тощо, яка акумулюється у кластері та може передаватися за допомоги інформаційних хабів та хабів послуг (information and service hubs).

Залучення іноземних інвестицій. Кластери, як провідні центри розвитку інновацій у сфері АПК, залучають нових інвесторів, як внутрішніх так і іноземних. Фактично, іноземні компанії можуть покращити позиції кластеру та сприяти його розвитку (як засвідчив досвід рибного кластеру в Уганді, де такими інвесторами були європейські компанії).

Краще визнання та маркетинг. Для невеликого бізнесу та для того, що розвивається, розміщення у кластері разом із конкурентами та суміжними галузями, може сприяти їх зростанню, отриманню визнання більш швидкими темпами, порівняно з тим, якби вони функціонували окремо. Прикладом цього є кластери АПК у ПАР [17, с.399-400]

А. Looijen додатково виділяє такі переваги інноваційних кластерів у секторі АПК.

Доступ до інститутів та суспільних благ: Компанії та галузі АПК можуть мати вигоду від локальних суспільних благ (наприклад, інфраструктури), та/або отримання вигоди від місцевих інститутів за низькими витратами (наприклад, дослідження студентів ВНЗ, розташованого поруч). Компанії та галузі також можуть отримувати вигоду від інформації, створюваної у кластері (квази-суспільного блага). В цілому, суспільні або квази-суспільні блага в рамках інноваційного кластеру часто є результатом приватних інвестицій.

Стимули та вимірювання ефективності. Інноваційні кластери у сфері АПК можуть надава-

ти стимули для покращення ефективності компаній і галузей АПК. Головним стимулом тут є конкурентоспроможність, оскільки місцеві виробники мають подібні умови діяльності (витрати праці, рівень заробітної платні та доступ до ринку), що дозволяє легко їх порівнювати. Вимірювання ефективності є також важливим для інноваційних кластерів із метою визначення можливостей та напрямів удосконалення їх діяльності [12, с.339-341].

Висновки. Отже, на підставі проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

1. Останнім часом значно зріс попит на продукцію агропромислової галузі економіки, а в самій галузі сталися суттєві зміни, спрямовані на збільшення глобалізації, стандартизації та доданої вартості.

Внаслідок цього суттєво виросла потреба галузі на інновації, що в організаційному плані призводить до зростання попиту на створення інноваційних кластерів у секторі АПК.

2. Найбільш значущими чинниками успіху кластерної програми є врахування попиту ринках сільськогосподарських товарів, забезпечення позитивних сумісних зусиль, а також балансування та освітні інституційні чинники.

3. Кластерний підхід до інновацій у ПК забезпечує більше переваг у порівнянні із тра-

диційним секторним підходом, зокрема при аналізі та розвитку конкурентоспроможності, інновацій та інноваційних мереж.

Водночас, у випадку, якщо прагнути досягнення конкурентоспроможності продукції АПК за рахунок інновацій, у країнах, що розвиваються, кластерний підхід доцільно поєднувати з підходом ланцюжків вартості.

4. Можна виділити 2 типи переваг інноваційної кластерної моделі: економічно-інноваційні й організаційно-інституційні. До перших можна віднести: зростання продуктивності праці та скорочення витрат на виробництво, залучення додаткових інвестицій і пришвидшення інновацій, поліпшення брендінгу та маркетингу тощо; до другого: створення нових компаній у галузі, покращення доступу до ресурсів, інститутів і суспільних благ.

5. Перелічені переваги можуть мати ключове значення для пришвидшення процесу створення інноваційних кластерів у сфері АПК.

Головним напрямком подальших розвідок у даному напрямку видається аналіз окреслених потреб і переваг інноваційного кластерного підходу для інституційних умов України з подальшою його адаптацією в національну економіку, надто в регіони із традиційно потужним сільським господарством.

Список використаної літератури:

1. Кропивко М.Ф. Кластерний підхід до управління сільським розвитком / М.Ф.Кропивко // Економіка АПК. – 2012. – № 5. – С. 55-58.
2. Кукса І. М. Напрями та задачі розробки стратегії підтримки інноваційного розвитку на підприємствах АПК / І. М. Кукса, М. А. Руденко // Бізнес Інформ. – 2013. – № 10. – С. 203-206.
3. Мікловда В. П. Кластер як стратегічний ресурс формування інноваційного потенціалу агропромислового комплексу України / В. П. Мікловда, Н. Ю. Кубіній, В. В. Кубіній // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. : Економіка. – 2014. – Вип. 1. – С. 6-9
4. Орлик О. В. Кластери як інноваційна форма розвитку агропромислового виробництва / О. В. Орлик // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – Вип. 1 (44). – С. 258-265.
5. Саблук П. Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П. Т. Саблук, М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 3-12.
6. Шевченко Н. В. Формування кластерів в АПК як ефективний інструмент інноваційного регіонального розвитку / Н. В. Шевченко // Вісник ЖДТУ Економічні науки. – 2011. – № 3 (57). – С. 401-403.
7. Akkoyunlu Ş. Agricultural Innovations in Turkey / Ş. Akkoyunlu // NCCR. – Dec. 2013. – WP No 2013/30. – 59 p.
8. Anandajayasekeram P. The role of agricultural R&D within the agricultural innovation systems framework / P. Anandajayasekeram // ASTI/IFPRI-FARA Conference Working Paper 6, 2011. – 40 p.
9. Galvez-Nogales E. Agro-based clusters in developing countries: staying competitive in a globalized economy / Galvez-Nogales E. – FAO, Rome, 2010. – 118 p.
10. Gomez R. Upgrading without Exclusion: Lessons from SMEs in fresh fruit clusters in Brazil / G. Gomez. – MIT Department of Urban Studies and Planning, 2004. – 23 p.
11. Irshadd H. Clusters – A Key to Rural Prosperity / H. Irshadd. – Rural Development Division. – Government of Alberta, 2009 – 19 p.
12. Looijen A. European agricultural clusters: how can European agricultural clusters be measured and identified? / A. Looijen, W. Heijman // Economics of Agriculture. – 2013. – 2(60). – pp. 337-353.
13. Pender J. Creating Rural Wealth: A New Lens for Rural Development Efforts / J. Pender R. Reeder A. Marré. – Economic Research Service. – USDA, 2012. – 6 p.
14. Porter M. Clusters and Economic Policy: Aligning Public Policy with the New Economics of Competition / M. Porter // ISC White Paper 2007 (revised Sept. 27, 2009). – 10 p.
15. Rodríguez-Pose A. Do Clusters Generate Greater Innovation and Growth? An Analysis of European

Regions / A. Rodríguez-Pose, F. Comptour // Department of European economic studies, 2011. – 40 p.

16.Sharma S. Agro-based Clusters: A Tool for Competitiveness of Indian Agriculture in the ERA of Globalisation / Sharma S. // Global Journal of Finance and Management. – 2014. – Vol.6(8). – pp. 713-718.

17.Theus F. Agricultural Clusters Thematic Note 4 / F. Theus, D. Zeng. – In: Agricultural Innovation Systems. An Investment Sourcebook / The World Bank, 2012. – pp. 396-405.

18.Value chains and the cluster approach transforming relationships to increase competitiveness and focus on end markets / microREPORT №148. – USAID, 2008. – 16 p.

19.Zeng D. Building Engines for Economic Growth and Competitiveness in China: Experience with Special Economic Zones and Industrial Clusters / D. Zeng. – Washington DC: World Bank, 2010. – 260 p.

Готра В.В. Необходимость и преимущества формирования инновационных кластеров в современной экономике

В статье обоснована необходимость формирования инновационных кластеров в сфере АПК на основе классификации факторов аграрной экологической системы. Базируясь на обобщении результатов современных теоретико-аналитических и эмпирических исследований, определены основные преимущества функционирования инновационных кластеров в сфере АПК с выделением экономико-инновационных и организационно-институциональных групп факторов.

Ключевые слова: АПК, кластер, инновации, эффективность

Hotra V. Necessity and advantages of forming of innovation clusters in the agricultural sector

In our study we substantiate the necessity of forming of innovation clusters in the agricultural sector based on classification of factors of agricultural ecological system. On the ground of synthesis of results of contemporary theoretical, analytical and empirical research, we determined the main advantages of functioning of innovation clusters in the agricultural sector, distinguishing economical and innovation factors as well as organizational and institutional ones.

Key words: agricultural sector, cluster, innovation, effectiveness

Дата надходження до редакції: 12.04.2015

Рецензент: д.е.н., професор Михайлова Л.І.